

Sonuç olarak, Sempozyumda, İlahiyat Fakültelerinin yeniden yapılanması gerektiğiyle ilgili tüm ilim adamlarında genel bir kanaatin var olduğunu, mevcut İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümünün olumlu bulunduğunu, ancak DİB'e yönelik, Yaygın Din Eğitimi hizmeti verecek eleman yetiştirilmesine ihtiyaç duyulduğu, bu sebeple İlahiyat Fakültelerinde Din Hizmetleri Bölümünün açılmasının bir boşluğu dolduracağı ve Din Hizmetleri alanındaki ihtiyacı karşılamada önemli katkısının olacağı düşüncesi ve alt yapısının oluşturduğu görüşü kabul gördü.

Saadettin Özdemir

İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu

Talip Türçan

Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s.263, (ISBN 975-8190-61-X)

Hukuk biliminden bahsedilebilmesi için, diğer bilgi alanlarında olduğu gibi, hukuk biliminin konusunu teşkil eden hukukun tanımlanması gereklidir. Hukukun son tahlilde, kendine has nitelikleri bulunan normlar yumağı olarak görülebileceği ifade edilirse, bu yumağı oluşturan hukuk normlarının tanımı yapılmadan, hukuk alanının tanınması imkansızdır. Bu itibarla, insan ilişkilerini değerlendirip yön veren başka normatif değerlerden, hukuk normlarının farklılık gösterdiği yönlerin ortaya konması gereklidir.

Türçan, hukuk normunun neliği üzerine yapılan bir çalışmada iki hususun incelenmesinin hedeflenmesi gerektiğini öne çıkarır. Bunlardan birincisi; *Tüm hukuk düzenleri bakımından ortak bir kısım unsur ve nitelikleri içeren bir kavrama işaret etmesi gereken hukuk normu nedir sorusu*; diğeri ise, *söz konusu sorunun ve ona ilişkin cevabın İslam hukukçularınca nasıl algılandığı*, meselesidir.(s.7-8)

Toplumda varolması gereken sosyal düzenin varlığı, sosyal ilişkilere değer verip onları yönlendiren normlarca sağlanır ki; bu normların başında da hukuk normları yer alır. Ünlü İslam bilgini Muhammed Hamidullah'ın kabulüne göre, bir bilim alanı olarak ele alınması ve geliştirilmesi Müslüman hukukçularca yapılmış hukuk alanı, değişik yöntemlerin incelenmesine göre farklı açılardan ele alınabilir ve hukukun değişik yönlerine bu şekilde bakılabilir. Mesela; hukuk felsefesi, hukuk sosyolojisi, hukuk tarihi... gibi alanlar hukukun hep farklı yönlerine bakışın bir sonucudur.(s.9)

Bu tip çalışmalarda olması gerektiği üzere, çalışmanın kaynaklarını, yazarın önemli ve ilk derece kaynaklar nitelemesinde bulunduğu ve İslam hukuk biliminin esaslarını içeren *fıkıh usulü* eserleri ile *furu-ı fıkıh* (hukuk) alanında kaleme alınan kitapların mukaddimelerinde yer verilen fıkıhın kavramsal çerçevesi ve karakterine

ilişkin bilgiler ve de hukukun genel teori ve yapısına ilişkin batılı ve Müslüman ilim adamlarının çalışmaları oluşturmaktadır.(s.11-12)

Ele aldığı konu itibariyle, İslam hukuku alanında ilk sayılabilecek bu eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Girişte; araştırmanın niteliği, amacı ve metodu, araştırmanın kaynakları ve araştırmanın sunumu/içeriği yer almaktadır.

Birinci Bölümde; hukuk ve fıkıh kavramlarından hareketle "İslam hukuku" kavramını bilimsel temellerde tanımlama ihtiyacı problem olarak ele alınmış ve bu tanımlamada hukuk normu kavramının anlaşılması dikkatlere sunulmuştur. Bu bağlamda öncelikle toplumsal düzen ile hukuk ilişkisi ve hukuka duyulan ihtiyaç ile toplumsal düzene ilişkin diğer norm grupları arasındaki benzerlikler ve ilişkileri düzenlemedeki etkinlikleri ele alınmıştır. *Fıkıh* etimolojik, semantik ve kavramsal düzeyde incelenerek, tarihi süreç de gözetilerek fıkıhın kavramsal içeriği tespit edilme-ye çalışılmıştır. Ayrıca, *İslam hukuku* ve *İslam hukuk bilimi* kavramları ele alınmış; İslam hukuku kavramının, İslam hukuk normu kavramının ortaya konması ve İslam hukuk bilimi kavramının ise hukuk bilimi kavramının tanınmasıyla olabileceği üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölümde; İslam hukuk bilimi açısından hukuk normu kavramının incelenmesi ele alınmıştır. Hukuk normunun niteliğini belirlemek aynı zamanda hukuk normlarının geçerliliğinin ortaya konması açısından önemlidir. Bu amaçla İslam hukuk normu kavramının netleşmesi amacıyla hukuk ve fıkıh normu kavramları ayrı ayrı ele alınarak mukayeseli olarak değerlendirilmiş ve her biri ile neyin kastedildiği açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde son olarak İslam hukuk bilimi açısından hukuk normunun din ve ahlak normlarından ayırt edilebilme imkanları araştırılmıştır.

Üçüncü Bölümde; İslam hukuk biliminde hukuk normlarının geçerliliği ele alınmış ve hukuk normlarının hukukiliği ile geçerli olup olmaması arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılmış, yani her hukuki normun geçerli olması gibi bir şartın olmadığı ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak geçerliliğin unsurlarının ve şartlarının belirlenmesine girilmiştir.

Yaratılışı gereği sosyal varlık özelliği gösteren insanın, toplum içerisinde düzenli bir hayat sürme ihtiyacını kurullarla sağlayabildiği hakikatinden hareketle yazar şu mütalaaları yürütmektedir. İnsan, tüm canlılar arasında düşünme ve akıl yürütme yeteneğine sahip tek varlık olmakla birlikte, türünün diğer bireylerinden ayrı olarak hayat sürme kabiliyeti kendisine verilmemiştir. Bu sebeple, insanların hem cinsleriyle birlikte hayat sürmeleri iradelerinin sonucu olmayıp, onların tabiatlarının doğal neticesidir. Bundan dolayı, insan tabiatı icabı medeni, yani sosyal bir varlıktır. İnsanların bir arada yaşaması, irtibatsız ve gayesiz olmayıp belirli ihtiyaçla-

rı birlikte karşılamak ve ayrıca toplum hayatında çok yönlü ve karmaşık türdeki ilişkileri toplumsal düzeni koruma adına çözüme kavuşturmak. Bunun uzantısı olarak çok yönlü olarak beliren ilişkilerin, toplum düzeni içerisinde akışını sağlamak için belirli kurallara/normlara ihtiyaç vardır ki; bunlara *toplumsal düzen kuralları* adı verilir. Toplumsal düzen kuralları çeşitli kriterler esas alınarak hukuk, din, ahlak, örf-adet ve görgü kuralları olarak sıralanırlar ve aynı zamanda normlar arasındaki bu tasnif, hukuk alanında insanlığın yakaladığı ileri noktayı da gösterir. Zira ilkel toplumlarda ve hatta Orta Çağ'ın neredeyse bütün medeni toplumlarında toplumsal düzen kuralları, dini ve örfi karakterli olarak kabul edilirdi.(s.19)

İslam'da hukuk dini/vahyi kaynaklı olmakla birlikte, değişen-değişmeyen hükümler bağlamında bir tasnif yapılmaya çalışıldığı gibi, hukuk alanının bilhassa itikad ve vicdaniyyat alanlarından tefriki üzerinde de önemle durulmuştur. Norm türlerinin tasnifi hususunda hem kaynağa ilişkin telakki tarzının değişik olması ve hem de başlangıçtan itibaren devlet ve yöneten ayırımının tanınması sebebiyle, İslam hukuk düşüncesinde yukarıda sözü edilen süreç yaşanmamıştır.(s.20)

Hukuk olgusunun tüm yönleriyle tanımlanmasının şimdilik mümkün olmadığını dile getiren yazar, bunun nedeni olarak gerek hukukun çok boyutlu oluşu gerekse kavrama yöntemi ve tanımlayacak kişinin hukuka bakışını hatırlatır. Bu nedenle hukukun tanımı, hukukun öne çıkarılan yönü ve tanımı yapanın zihni yapısıyla değişiklikler gösterir. Bu sebeple hukukun içeriğini oluşturan adalet, etkililik ve devlet eliyle yaptırım gücüne sahip oluş farklı hukuk tanımlarında belirleyici olabilmektedir.

Fıkıh kelimesinin etimolojik ve semantik tahlilinin yapıldığı ve bu kavramın tarihi sürecinin belirtildiği kısımda yazar, özetle şunlara değinmektedir. "Fıkıh", anlamak, bilmek gibi anlamları taşımakla birlikte idrak etmek, objenin mahiyetini kavramak, hitabın hakikatini yani kastedilen manayı bilmek anlamında yüzeysel olmayıp, derin bir kavrayışı ifade etmektedir. Özellikle Ragıp el-İsfehani(ö:502/1108)'nin fıkıhı, "mevcut bilgiden gaip bilgiye ulaşmak" şeklinde tanımı, lügat anlamından ziyade terim anlamını yansıtmaktadır .(s.26-8)

Yazarın da ifade ettiği gibi fıkıh kelimesi İslam diniyle birlikte lügat anlamının dışında bir anlam kazanmaya başlamıştır. Ayrıca fıkıh kelimesi bu her iki anlamda gerek Kur'an ayetlerinde gerekse hadislerde yer almaktadır. Fıkıh kelimesi çeşitli zaman kipleri içerisinde K.Kerim'de yirmi yerde geçmekte ve bir kaç haric çoğu olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Ayetlerde çok değişik bağlamlarda kullanılan fıkıh kelimesi Tevbe 9/122'de İslam diniyle kazandığı özel anlamda kullanılmaktadır. Burada lügat anlamına göre daha bir özel anlama taşınarak dinde derin bilgi ve kavrayışa sahip olma manasına gelmektedir. Her ne kadar bu ayette yer alan fıkıh kelimesi dine ilişkin her türlü bilgiyi teferruatıyla bilme anlamına gelerek çok genel bir anlam taşımakla birlikte, bir ilim dalına ilişkin özel kullanımın da ilk adımları bu ayetle atılmaktadır. (s.28-9)

Yazarın yaptığı araştırmaya göre; hadislerde geçen fıkıh ve fıkıh kelimesinden türemiş rivayetler anlamları açısından iki kategoride ele alınabilir. Yani fıkıh ve türevleri kelime anlamında kullanıldığı gibi dinle ilişkilendirilerek de kullanılmıştır. Mesela; Hz.Peygamber'in, " *Allah bir kimse hakkında hayır dilerse onu dinde derin kavrayış sahibi(fakih) kılar.*" ve " *Kendisinden daha fakih olan kimseye fıkıh taşıyan niceleri vardır.*" gibi sözlerinden hareketle, onun döneminde bile fıkıh kelimesinin dini konularda derin bilgi sahibi olma anlamında kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca hicri birinci asrın sonlarına doğru derlenen hadis ve sahabe sözlerinde geçen " *fıkıh ve ilim*" kelimelerinin iki ayrı anlamı ifade etmek üzere kullanıldığı görülür. Yani fıkıh kelimesi, Kur'an ve Sünnet üzerinde yapılan metodik zihni çaba ve üretimi ifade ederken; ilim kelimesi, daha çok Kitap, Sünnet ve sahabenin söz ve uygulamalarına ilişkin nakilleri ifade etmektedir. Daha çok bu dönemde *fıkıh ve rey* kelimelerinin aynı manaya kullanıldığı söylenebilir.(s.31)

Tarihi süreç içerisinde fıkıhın az çok değişik tanımlarının yapılmasında yazara göre iki etken rol oynamıştır. Tarihi süreç içerisindeki bilimsel gelişmeler fıkıhın farklı şekillerde tanımlanmasına veya kapsama ilişkin farklı yaklaşımlar farklı fıkıh tanımlarının da yapılmasına tesir etmiş olabilir. Farklı fıkıh tanımları olmakla birlikte tanımlarda yer alan ortak unsur " *ameli* " kaydının korunmasıdır. Nitekim sonraki Hanefiler, Ebu Hanife'nin " *Kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesi*" şeklindeki fıkıh tanımına bu kaydı eklemekle yetinmişlerdir.(s.36)

Ebu Hanife ile başlayan fıkıh tanımı gerek Hanefi gerekse Şafii hukukçularca geliştirilerek devam ettirilmiştir, ancak yapılan bir birinden ayrı onlarca tanımda bulunan *şer'i ameli hüküm, tafsili delil, istidlal ve bilme/ilim/tasdik* kayıtları ortak unsurlar olarak yerini korumuştur.(s.37-9)

XIX y.yılın sonları ve XX.y.yılın başlarından itibaren Batı hukuk düşüncesinin etkisi ve Batılı ilim adamlarının kullanımıyla fıkıh terimi yerini " *İslam hukuku, et-Teşriu'l-İslami ve İslamic law* " terimlerinin kullanımına bıraktı. Bugün de İslam hukuku bazen fıkıh terimiyle aynı içerik için kullanılmakta –el-Fıkhu'l-islami teriminde olduğu gibi- bazen ise ibadetler hariç tutularak muamelat-ukubattan oluşan diğer ahkamı ifade için kullanılmaktadır. Bazen de fıkıh kelimesi, hukuk karşılığı olarak farklı hukuk sistemlerini ifade için kullanıldığı görülmektedir.(el-Fıkhu'l-Cahiliyye, el-Fıkhu'l-Garbi...gibi) Burada fıkıh ve hukuk kavramlarının benzeyen ve benzemeyen taraflarının ortaya konması için mukayese edilmesinde fayda vardır. Fıkıh kavramı, daha çok şer'i ameli hükümlerin toplamını; hukuk kavramı ise pozitif kurallar bütününü ifade için kullanılır. Her iki kavramın da göze çarpan benzer yanı maddi varlığının olmasıdır.

İslam hukuk bilimi kavramından söz edilince, bu fıkıh ve fıkıh usulü diye ikiye ayrılarak incelenebilir. Fıkıh, esas olarak bilme ve idrak faaliyeti iken; fıkıh usulü fikhi faaliyet esnasında takip edilecek metod ve kaynak bilgisini ifade eder. Fıkıhın idraki esnasında takip edilecek formel yöntemler fıkıh usulünün konusunu oluşturu-

rur. Günümüzde hukuk bilimi, toplumda cereyan eden beşeri münasebetleri düzenleyen sosyal düzen kuralları üzerinde yapılan metodik incelemeyi konu edinir. *Bütün bunlardan fıkıh ve fıkıh usulünün, günümüz hukuk bilimi anlayışının aksine, hukukun incelenmesine değil, büyük ölçüde oluşturulmasına dönük bir bilimsel amaca sahip oldukları anlaşılmaktadır.* (s.50)

İslam hukuk bilimi açısından hukuk normunun ele alındığı ikinci bölümde yazar, norm kavramının özelliklerini ve buna bağlı olarak hukuk ve fıkıh normları ile diğer din ve ahlak normlarının benzeştiği ve ayrıldığı yönlerini incelemiştir. Normlar, beşeri davranış ve ilişkiler hakkında yargı içermeleri sebebiyle dil bakımından birer önerme sayılırlar. Diğer bir deyişle norm, ölçü olma niteliğini muhafaza ederek insan davranışlarını değerlendirme ve yönlendirme hedefini haizdir. Bu anlamda norm, hem davranışlara değer yükler hem de insan davranışlarına yön verme gayesini içinde barındırır. Bu sebeple belli bir yaptırımı haiz önerme olan norm ile mantık bilimindeki bildirmeli önermeler bir birinden ayrılırlar. Normlar, reel alemle ve reel alemde olanlarla sebep-sonuç ilişkisi gibi bir ilişki içerisinde değildirler. Normlar olması gerekeni, hedefi ve gayeyi belirledikleri için, bu yönleriyle de doğa kanunlarından farklıdırlar.

Hukuk kuralı dış alemde objektif varlığı bulunan her türlü hukuk kuralını içine alacak bir kavramsal niteliğe haizdir. Gerek genel anlamdaki normların gerekse hukuk normlarının iki ayrılmaz yanı vardır. Birincisi, normun maddi bir varlığa sahip olmasıdır ki; bu hukuk normunun pozitif yanını teşkil eder. Öyleyse sadece zihinde var olan normlar bu unsurdan yoksundur. Varlığını zihinde sürdüren normlara ideal hukuk prensipleri denir ki; hukuk normu somut, ideal hukuk prensibi ise soyuttur. Hukuk normunun ikinci unsuru ise, normatiflik özelliğine sahip olmasıdır. Yani hukuk normunun değerlendirme, yön verme gibi bir anlam taşımasıdır. Hukuk normu ister haber cümlesi şeklinde isterse başka biçimlerde olsun, ilişkileri düzenleyici bir iradeye sahip olması esastır. Burada şu soru akla gelebilir. Bu iki özelliğe(maddilik ve normatiflik) sahip diğer normları, hukuk normlarından ayırt eden bir vasıf olmalıdır. O nedir? Hukuk normunun üçüncü unsuru ise hukukilik vasfıdır. Bütün bu unsurlarla birlikte hukuk normu gerçekleşir.(s.62)

Hukuk normunun olduğu gibi fıkıh normunun da iki unsuru vardır. Bunlar; fıkıh normunun maddi bir varlığa sahip oluşu ve normatif özellikte olmasıdır. Bu sebeple her bir fıkıh normu biçimsel varlığının yanında olması gerekene ilişkin olumlu-olumsuz bir talep içerir. İslam hukuk biliminde kabul edilen "*Allah'dan başka hüküm koyucu yoktur.*" prensibi esasında vücut bulan her bir fıkıh normunun ilahi iradeye nisbeti veya ilahi iradenin keşfi anlamına gelir. Bu sebeple, fıkıh normu ilahi iradenin keşfi açısından ve Allah'a nisbetle haber, düzenlediği davranış bakımından da norm niteliği gösterir. Mesela; "...*Halbuki Allah alım-satımı helal, ribayı da haram kılmıştır.*"(Bakara,2/275) ayeti haber biçiminde olsa da, emir-düzenleyicilik özelliğiyle bir normdur. Kısacası, fıkıh normları bireylerin fiillerine ilişkin olup, onları değer-

lendirerek yön verip düzenlerler. Ancak bütün fıkıh normlarının düzenleyicilik gücü aynı olmayıp, farklı seviyelerdedir.(s.76-9)

Daha önce de ifade edildiği gibi hukuk normlarından bahsedilebilmesi için, onu oluşturan unsurların neler olduğunun bilinmesi gereklidir. En yaygın tasnife göre hukuk normunun unsurları; 1.Konu unsuru(normun süjesi, normun konusu), 2. Hukuk normunun düzenleme unsuru ve 3. Müeyyide unsuru olmak üzere üçtür. İslam hukuk biliminde de, fıkıh normunun süjesi, mahkum aleyh kavramıyla ifade edilen mükelleftir. Esasen, mükellefin akıllı ve biyolojik olarak buluş çağına erişmiş olması gerekir. Buna göre insan dışındaki diğer varlıklar(hayvan, bitki,eşya) fıkıh normunun doğrudan muhatabı olmamakla birlikte, onların fiillerine ve durumlarına ilişkin hukuki düzenleme yapılmayacağı anlamına gelmez.(s.95-6) Bundan hareketle her türlü beşeri davranışın ve doğal olayların hukuk konusu olduğunu söyleyemeyiz. Her ne kadar bazen içgüdüsel ve reflekse dayalı davranışlar hukukun konusu olabile de, esas itibariyle hukuk normu, gerçekleşebilir iradi ve dışa yansıyan davranışları kapsar. İnsanın sadece iç dünyasında olan, gelişen davranışlar dış dünyada gerçekleşen davranışlara etki ettikleri oranda hukuka konu olurlar. Aynı şekilde, sırf insanın şahsını ilgilendiren fiil ve hareketleri, her hangi bir hak-vecibe ilişkisine sebep olmadıkça hukukun değer alanına girmez.(s.99-101)

İslam hukukçuları, ameli şer'î hükümler bütünü saymakla fıkıhı, beşeri davranışlar düzeni olarak kabul etmişler fakat, fıkıhın konusunu sadece insan fiilleriyle sınırlı tutmamışlardır. Nitekim İslam hukuk biliminde vad'î hüküm olarak yer alan taleplerin konusunu bir takım doğal olaylar oluşturabilmektedir. Esas itibariyle, kendisine bir hüküm izafe edilen durum, ister insan fiilleri isterse doğal olaylar olsun hepsi fıkıh normunun tabii konusunu teşkil ederler.(s.105) Fıkıh normunun önemli bir özelliği de gerçekleşebilir, mümkün davranışlara yönelik olmasıdır. Esasen mümkün olamayan , müstahil olan davranışlar fıkıhın konusu içerisinde yer almazlar. Burada kastedilen hiçbir şekilde gerçekleşmesi mümkün olmayan fiil ve olayların fıkıhın konusu olamayacağıdır, yoksa bunun insan kudretinin üstünde olan fiil ve doğal olayların fıkıhın konusunu teşkil etmeyeceği anlamında anlaşılması gerekir. Nitekim, vad'î hükümleri oluşturan normların çoğunluğu insan takatının üstünde, fakat gerçekleşebilir nitelikli fiillerdir.(s.109)

Hukuk normunun ikinci unsurunu oluşturan düzenleme yanı, normatiflik vasfı itibariyle, içerdikleri talep ve değerlendirmelerin bağlayıcılık derecesine göre emirler, ricalar ve tavsiyeler biçiminde kendini gösterir. Hak ve vecibenin hem ricalarda hem de tavsiyelerde olmaması bunların hukuk normu olmadığı, sadece insanlar arası ilişkileri hak ve vecibe düzleminde ele alan emirlerin hukuk normu olduğu açığa çıkar. Diğer bir deyişle, hukuk normu iradenin emir biçimi almış şeklidir. Hukuk normları ister emir isterse haber biçiminde şekillenmiş olsunlar, ayrılmaz yanları emri/buyurucu karakterde olmalarıdır.(s.114-5) Hukuk normlarında düzenleme unsurunun iki şekilde yapılandığı görülür: Buna göre bir hukuk normu, bir fiili yeri-

ne getirme veya bir fiilden kaçınma şeklinde olarak ya emredicidir ya da fiilin meydana getirilmesi hususunda bireye izin verme şeklinde olup tecviz edicidir(s.116-7) İslam hukuk bilim açısından konuyu ele alan yazar; özellikle teklifi hükmü oluşturan norm çeşitlerindeki bağlayıcılığın farklı kategorilerde olmasından hareketle (nedbin bir fiilin yerine getirilmesi ve mekruhun bir fiilin terk edilmesindeki kesin olmayan talep oluşu gibi), fıkıh normlarının emir ve izin verme yanında tavsiye niteliğini de taşıdığını belirtir.(s.118-124)

Hukuk normunun unsurları arasında yer alan *yaptırım (müeyyide)*, herhangi bir normun içerdiği 'olması gerekene ilişkin' talebin ihlaline bağlanan sonuç biçiminde tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle, *süjenin davranışının, normda tanımlanan ve yerine getirilmesi talep edilen davranışa uymaması halinde, gösterilen tepkiye yaptırım denilmektedir.*(s.126)

Toplumda yer alan normatif değerlerin ihlali, değerle bağlantılı olarak ortaya çıkar ve bu anlamda üç tip yaptırımdan bahsedilebilir. Bunlar; ahlaki, sosyal ve hukuki yaptırımlardır. Ahlaki yaptırımın vicdani olması etkinliğini zayıflatan bir unsurdur. Sosyal yaptırım ahlaki yaptırıma nispetle, sonuçlarının dışa yönelik olması ve keyfiyetinin belirsizliği-tam bilinmemesi açısından daha etkilidir. Hukuki yaptırımlar ise oranlı ve öngörülebilirliği sebebiyle diğer yaptırımlardan ayrılırlar.(s.126-8)

Değişik kategorilerden normları içerisinde barındıran fıkhıta yaptırım, uhrevi ve dünyevi olmak üzere iki yönlü bir yapıya sahiptir. Burada dünyevilikten maksat, yaptırımın maddi oluşudur. Uhrevi yaptırım ise, dünyevi yaptırımın tersine maddi, somut ve cebre dayalı değildir. Uhrevi yaptırımın etkinliği, birey ile ihlal ettiği davranışın ahiretteki karşılığına olan inancın zayıflığı ve kuvvetliliği ile düz orantılıdır. İslam hukuk biliminde, fıkıh normlarının ihlali ve bu ihlale bağlanan sonuçlar itibarıyla üç çeşit yaptırımdan bahsedilebilir. Hem uhrevi hem de dünyevi yaptırımlar, sadece uhrevi yaptırımlar ve yine sadece dünyevi yaptırımlar.(s.129-133)

İlişkileri düzenleme amacına yönelik aynı gayeyi taşıyan kurallar hukuk, din, ahlak, örf-adet ve görgü kuralları olmak üzere beş sınıfa ayrılırlar. Hukuk normlarını, din ve ahlak normlarından ayırt edecek bir takım kriterler belirlenmiştir. Hukuk normları mümkün olan adaleti gerçekleştirmeyi hedeflerken, din kuralları mutlak iyinin olmasını hedefler. Her iki normun kaynağının farklılığı da aralarında önemli bir ayırım unsurudur. Zira hukuk normunun kaynağı toplumda, toplum adına iradeye hakim olan güç iken, din kurallarının kaynağı insan üstü iradedir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu iki normu bir birinden ayıran en önemli kriter, ihlal edilmeleri durumunda, ihlal edenin karşı karşıya kalacağı yaptırımın farklılığıdır. (s.135-147) Hukuk normu ile ahlak normunu bir birinden ayıran en önemli unsur ise, hukuk normunun dışa, ahlak normunun ise içe, vicdana dönük olmasıdır. Ayrıca hukuk kurallarına bireylerin uyması sadece onların iradelerine bağlı olmayıp, kendi dışında siyasi otoritenin de bunu bireylerden istemesidir. Halbuki ahlak normlarının bağlayıcı-

cılığı, ahlaki değerlerin bireyin vicdani değeriyle uyuşması oranındadır.(s.147-8) Hukuk ve ahlak kurallarının ihlaliyle, bireyin yüz yüze kaldığı yaptırım türü de, her iki norm arasındaki bir ayırt edici özelliktir. Şöyle ki; hukuk kurallarının yaptırımı maddi, ahlak kurallarının ise manevidir. Bir önemli ayırım kriteri de her iki normun yöneldikleri amaç farklılığıdır. Hukuk normları ilişkiler arasında adaleti gerçekleştirmeyi hedeflerken, ahlak normları iyi ve güzel olanı oluşturmayı hedeflerler. (s.150)

İslam'da din ve ahlak normlarının hukuk normlarından farkını gösteren bir diğer kriter ise, evrensellik ve değişim ilişkisinde kendini ortaya koymaktadır. İslam, başlangıçtan itibaren mesajları tüm insanlığa yönelmiş inanç, ibadet, ahlak ve hukuka ilişkin evrensel bir zihniyet ya da değerler bütünü temsil etmektedir. Bununla birlikte, söz konusu bütüne ait tüm unsurların evrensellikleri aynı anlamda değildir. İslam'da din ve ahlak normlarının evrenselliği, onların tüm toplumlar ve çağlar bakımından değişimsiz geçerli olmaları anlamındadır. Buna karşılık İslam hukuk normlarının evrenselliği, din ve ahlak normlarının aksine, değişim olgusunda ortaya çıkmaktadır. İslam'da evrensellik hukuka nisbet edildiğinde, İslam hukukunun her zaman ve her yerde, tüm toplumlar bakımından hukuki düzenleme ihtiyacını karşılama hususundaki değişebilirlik ve uyum sağlayabilirlik niteliği kastedilmektedir. Esasen değişim, pozitif düzeyde hukuk normlarının asli bir niteliğidir. Hukukun adalet, hakkın üstünlüğü gibi din ve ahlakla müşterek olan yüksek prensiplerinin değişiminden ise elbette söz açılmaz. (s.169)

Yazar, hukuk normları ile din ve ahlak normlarının ayırımında göz önüne alınacak bir başka kriteri ise şu şekilde tespit eder.Din ve ahlak kurallarının yöneldikleri sùjeler ile hukuk kurallarının yöneldikleri sùjeler farklıdır. Din ve ahlak kuralları ùlke farkı gözetmeksizin tüm dünya Müslümanlarını muhatap alıp, bağlayıcı iken; hukuk kuralları yürürlükte oldukları ùlke sakinlerini muhatap alırlar. Din ve ahlak kurallarının ifasında din önemli bir ayırım iken, hukuk normları hem Müslümanları hem de gayr-i müslimleri ilgilendirmektedir. (s.170)

Kitabın üçüncü bölümünde, genel hukuk sistemleri ile İslam hukukunda yer alan hukuk normlarının geçerlilik problemi ele alınmış ve her iki ayrı hukuk sisteminin yapısı, ilkeleri ve birikiminin hukuk normlarının geçerlilik çerçevesini oluşturduğu belirtilmiştir. Hukuk dilinde *hukuki geçerlilik; hukuk normlarının pozitif düzeyde hüküm doğurucu ve bağlayıcı olma niteliği anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle hukuki geçerlilik, hukuk normlarının, onlar yoluyla davranışları düzenlenen sùjeler üzerindeki bağlayıcı gücüdür.*(s.171)

Klasik İslam hukuk doktrininde hukuki tasarrufların geçerliliğini ifade etmek için sıhhat, geçersizliğini ifade için ise fesad ve butlan terimleri kullanılmaktadır. Fıkıh normlarının geçerliliğini ifade eden genel bir terim olmamakla birlikte *Fıkıh usulü ve Edebü'l-kadi* kitaplarında bu anlamı ifade için bazı prensiplere yer verilmiştir. Mesela; nasih ve mensuh hükümlerin varlığı, nass ile belirtilen hükümlerin ictihada konu olamayacağı, ictihadın isabetli olabileceği gibi hatalı da olabileceği,

Kitap, Sünnet ve İcma'a aykırılığı anlaşılan icihadların geçersiz olacağı...gibi kurallar fıkıh normunun geçerliliğinde kullanılabilir prensipler arasında yer alırlar. (s.173) Esas itibarıyla İslam hukuk bilminde fıkıh normlarının geçerliliğinin belirlenmesinde iki kriter aranır. Birincisi, söz konusu fıkıh normunun yetkili bir organca konulmuş veya desteklenmiş olması; ikincisi, fıkıh normunun fıkıh sistemi içerisinde belirtilen usullere uygun olarak konulmuş olmasıdır.(s.196-7) Bu konunun açılımı bağlamında yazar, fıkıh normları arasında yer alan nassa dayalı hükümler, icthadi hükümler, icma'a konu olan hükümler ile yargı kararlarından her birinin geçerlilik koşullarını ayrı ayrı ele alarak bunlarla ilgili geliştirilen düşüncelere yer vermiştir.(s.199-222)

Menderes Gürkan

Yaratma ve Şeylerin Zamansız Nizamı: İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler

Toshihiko IZUTSU (Türkçesi: Dr. Ramazan ERTÜRK), Anka Yayınları, İstanbul, Aralık-2001, 208 s. (ISBN: 975-6628-16-2)

Japon dilbilimci Toshihiko IZUTSU'nun Türkçe'ye kazandırılan eserlerinden sonuncusu, değişik zamanlarda *Mistik İslam Düşüncesi* üzerine yazmış olduğu makalelerinden önemli olanlarının toplandığı kitabının çevirisinden oluşmaktadır. Eserin orijinal adı; *'Creation and The Timeless Order of Things: Essays in Islamic Mystical Philosophy'*dir ve 1994 yılında White Cloud yayınevi tarafından A.B.D.'de yayınlanmıştır.

1914 yılında Tokyo'da doğan Izutsu, İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi pek çok Avrupa dilinin yanı sıra Arapça, Farsça, Çince, Sanskritçe ve Yunanca gibi örnekleri de içeren otuzun üzerinde dili sorunsuz ve akıcı bir şekilde konuşup anlayan, otoritesi dünyaca kabul edilmiş bir dil dahisidir. Bu yeteneği sayesinde, Uzak Doğu, Batı ve İslâm düşünce sistemlerini yakından inceleme fırsatı bulan Izutsu, bu düşünce sistemlerini *'karşılaştırmalı bir felsefe anlayış'* ile ele alarak eşsiz iç görülerini çeşitli eserlerinde sergilemiştir.

Bazı makaleleri daha önce çeşitli ilmi dergilerde yayınlanmış olan bu eser, William C. CHITTICK'in, Izutsu'nun ilmi şahsiyeti, Arap diline vukufiyeti, özellikle mistik İslâm düşüncesinin en zor metinlerinden biri olan İbn Arabî'nin *Füsûsü* üzerine yaptığı çalışmalar ve Tahran'da birlikte gerçekleştirdikleri ilmi çalışmalarla ilgili nefis bir *sunuşu*yla başlamaktadır.

Kendi aralarında konusal bütünlük arz eden bu yedi (7) makaleden her biri, mütercimim de belirttiği gibi, sūfî düşüncenin belli başlı anahtar kavramlarının analizinden yola çıkarak onun iç yapısına nüfûz etmeye çalışmaktadır. Böylece, parçalı